

DESPRE UNELE CORELAȚII (OPOZITIVE) ÎNTRE LIMBAJUL ORAL ȘI LIMBAJUL SCRIS

Ioan LOBIUC

Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași (România)

A partir de l'étude de la communication orale et de la communication écrite, et des modes de passage de l'une à l'autre, on propose des réflexions autour de la question des traditions orale et écrite dans les pratiques de lecture, dans la linguistique du texte etc.

Condensăm, aici, lucrarea noastră **RAPORTURILE DINTRE LIMBAJUL ORAL ȘI LIMBAJUL SCRIS**, monografică și finalizată (pentru editare), ca preambul pentru **LINGVISTICA TEXTULUI**. Considerațiile de mai jos relevă (din lipsă de spațiu) nu atât argumentări, cât concluzii (fie ele și amendabile).

1. Există și funcționează și astăzi limbi lipsite de scriere (numite, la unii autori și în unele terminologii, *monofazice*). Cele mai multe au cunoscut și cunosc și varianta scrisă, fiind *bifazice* (de unde și întrebarea dacă și unele, și altele pot fi cercetate prin aceleași metode).

2. Invenția scrierii a reprezentat a doua revoluție semiotică în istoria umanității. De unde, până atunci (dar și după aceea), substanța fonică nu a putut fi „conștientizată” de om (precum aerul sau, pentru pești, apa), abia proiecția (în indiferent ce tip de scriere) a mesajului pe un material de scris a înstrăinat mesajul de emițător, l-a obiectivat și l-a făcut obiect de analiză (timp îndelungat, doar în planul expresiei).

3. Transferul de la substanța fonică (audioorală) la cea grafică (mai „grea”, a „urmelor”), făcut pentru a contracara efemeritatea („stingerea rapidă”, „dematerializarea”) celei dintâi, a rupt, radical și definitiv, circuitul comunicării verbale interumane și intersubiective orale. Un *TU* primește MESAJUL (TEXTUL) nu direct de la un *EU*; *TU* din oral devine *EU*, având de-a face cu *TEXTUL*, pe care trebuie să-l deceleze în absența emițătorului și a situației comunicaționale.

4. Printre **universalii lingvistice** (cf. Ch.Hockett ș.a.) se menționează că oralul are avantaje imense (relația *tête-à-tête* scutindu-l pe vorbitor de a spune chiar totul, dar obligându-l pe interlocutor să se concentreze pentru înțelegere, altfel mesajul pierzându-se, devenind „irecuperabil”; substanța fonică nu blochează canalul, emițătorul nefiind silit să-și împartă mesajul în segmente ierarhizate ca grad de importanță și urgență etc.), dar și dezavantaje (rezultate, pe lângă efemeritate, din emisia difuză și chiar din recepția orientată).

5. Comunicarea scrisă pierde totuși mult față de cea orală, prin absența codurilor auxiliare (prozodic, cinetic, (panto)mimic, proxemic etc.). Compensativ, în sfera ei s-au elaborat numeroase procedee pentru a suplini informația realizată prin cele dintâi, ba, mai mult, pentru a realiza funcții comunicaționale în plus, irealizabile în oral (funcția discursivă, documentară și iconică).

6. După toate probabilitățile, limbajul scris se generează, se structurează și funcționează întrucâtva altfel decât cel oral, în acesta din urmă capacitatea „discursivă” a vorbitorului nefiind supusă atâtor exigențe și fiind mai puțin autoconștientizată ca în cel dintâi.

7. *Varianta scrisă* a limbajului a fost privilegiată, de peste două milenii, ca singurul obiect de studiu al lingvisticii. Totuși, în ultimele două-trei secole, limbajul oral a ajuns să fie mai bine cunoscut ca cel scris, acesta, ori negat, ori calificat ca simplă variantă subordonată celei orale în calitatea ei de simplă tehnică de fixare a limbii prin semne vizibile. Reprivilegierea ei s-a datorat, în bună măsură, recentei lingvistici a textului: această unitate suprafrastică este definibilă, în mod coerent și integrator, doar în sfera limbajului scris, singurul care stopează linearitatea, succesivitatea lanțului de semnificanți (concatenați, firește, prin relații ierarhice și paradigmatic), convertind *timpul* în *spațiu* și făcând textul (mesajul) (re)interogabil. Reflecțiile lui Platon și Aristotel despre limbaj și comunicarea verbală țin mai degrabă de conștiința culturii orale (Platon chiar considera invenția scrierii ca o alienare a spiritului uman). Obsesia textului (scris) este relativ nouă, chiar la unii filozofi ai limbajului, care disociază și proiectează comunicarea scrisă de cea orală în planul celor două moduri fundamentale ale cunoașterii umane (cel logic, intelectual, obiectiv, abstract etc. și cel senzorial, infralogic, subiectiv etc.): limbajul oral este *direct, indicativ, variabil, personal*, menținând cunoașterea în preajma lucrurilor și împrejurărilor; cel scris este *indirect, uniform, explicativ, impersonal și reversibil*, capabil să împingă gândirea spre semnificații din ce în ce mai abstracte și mai generale. Altfel spus, limbile orale ar predispuce spre o concepție mitomagică, iar cele scrise la una mai mult sau mai puțin tehnico-științifică. Totuși, concluzia lui H.Wald că

„ideile formate pe cale orală sunt preponderent intelectuale și sociale” prezintă riscul de a diviza însăși gândirea în două (una pentru oral, alta pentru scris).

8. Gramaticii și comentatorii din școlile filologice elenistice au separat textul de *enunț* (logos), dar timp de secole *textul* a rămas pentru filologie și lingvistică doar *formă naturală* a scrierilor. Abia târziu s-a ajuns la conștiința lui ca ceva existent *per se*, separat de actul de vorbire. Chiar și după separarea definitivă, prin A.Schleicher mai ales, a literei de sunet, reflecțiile asupra și convingerea individualității funcționale a scrisului vor rămâne sărace și palide, limitate la corespondența dintre sunete și grafeme, la reducerea limbii vii și bogate în oglinda „moartă” și sărăcitoare a grafiei. L.Bloomfield chiar afirma că „lectura și scrisul au devenit în prezent atât de obișnuite pentru noi, încât le confundăm cu limba ca atare”. Lingvistica actuală a modificat însă, sensibil, optica asupra limbajului scris, ca „semnificant al semnificantului” (J.Ferrida), adică un „limbaj paradoxal, întrucât se servește de un limbaj pentru a nota un alt limbaj” (R.Éscarpit, după care doar acesta produce texte, cel oral generând discursuri).

9. După unii, scrierea nu este „nici medium, nici cod”, ci „intersecția a două limbaje, a unuia fonic și a unui limbaj al urmelor”. Unitățile (non-) semnificative din limbajul scris nu sunt definibile la fel ca cele din oral (în primul intervenind, printre altele, și *logograma*), cele două limbaje diferind din punct de vedere informațional, al ponderii și distribuției entropiei și redundanței. Alții (A.Martinet) însă susțin că termenul *cod* se poate aplica doar *variantei scrise*, în afara codului grafic neexistând alt cod, ci numai *limbă*.

10. După părerea noastră, diferența dintre cele două variante nu constă atât în *canalul de emisie/recepție*, ci în *materie (substanță)*, care decide canalul. La prima și cea mai importantă universalie lingvistică, anume că *toți oamenii vorbesc*, se adaugă, în mod necesar, că nu toți știu (pot, vor) să scrie, dar, odată intrați în această sferă, nu trebuie să se supună rigorilor ei de elaborare, căci numai aici se disociază *enunțarea și enunțul*, pe de o parte, *transmisia și recepția*, pe de alta. Scriitura (în oral, emisia) și lectura (în oral, recepția) sunt două acte și evenimente distincte, distanțate în timp și spațiu. Scrisul nu e comunicare, enunțare ca vorbirea, ci elaborarea mesajului (textului) destinat transmiterii. Cititul nu este observarea locutorului și a celor ce el comunică, ci act de *receptare* a ceea ce este scris și transmis. Abia așa comunicarea devine distinct și autoexistent, pe când vorbirea și recepția țin de același act comunicativ. Textul scris nu mai este un „eveniment”, ci *existența a ceea ce este*. Izolat de comunicare, *textul scris* automatizat și stabil este un obiect mult mai convenabil și mai pretabil pentru/la analiză decât enunțurile orale, simple „sufări ale vocii”.

11. Alte două proprietăți fundamentale ale comunicării scrise sunt *durabilitatea și organizarea spațială*. Linearitatea este imperativă și în scris, dar ea este proiectată pe un plan, reprezentată ca fiind un *lanț de elemente simultane și coexistente*, întregit de succesiunea *scriitură-lectură*. Apoi, textul scris adaugă două noi dimensiuni în structurarea mesajului: *paradigmatică* și cea *sintagmatică*, care creează posibilități în plus de formulare, elaborare și interpretare a mesajelor scrise. Pe lângă alte avantaje, textul scris oferă o imagine mai clară a proporției dintre *automatism* („vorbire repetată” la E.Coseriu; cf. și conceptul „*intertext*”), adică modele deja construite și doar imitate și modele noi, (abia) fabricabile, construibile. Oricum, spațializarea care, în scris, înseamnă *statică* a comunicării, „stopând” dinamica ei, a însemnat foarte mult pentru codificarea (prin selecție și combinație a unităților) cât mai reflexivă, premeditată, conștientă a mesajelor scrise, ca și pentru o recepție cât mai reflexivă și mai analitică a lor (lectura, de altfel, cu excepția celei „naive”, „servile”, nefiind o simplă *contemplare* a ceea ce se are sub ochi, ci, mai degrabă, un „exercițiu” intelectual, care cere concentrare, efect susținut și control asupra operațiilor efectuate).

12. Dacă se consideră că „expresia orală este totdeauna mai motivată, mai puțin arbitrară, mai autentică decât cea scriptică, [aceasta] mereu mai impersonală, mai abstractă, mai convențională” (H.Wald), trebuie spus totuși că și mesajul scris poartă, inevitabil, pecetea personalității celui care l-a produs. J.Vachek – în a cărui opinie, ca și în cea a lui H.Uldall, limbajul scris nu este nici o stare, nici un produs al limbii omogen – constată că gradul de claritate cu care este transmis conținutul comunicat este mai mare în tipărituri decât în manuscrise, „fața materială” a acestora neputându-se depersonaliza total, fiind mereu colorată subiectiv ca efect al manierei personale a scrisului etc.; în tipărituri, „majoritatea caracterelor proprii scrisului sunt duse până la limită”. În ansamblu însă, deși inițial au fost „abia ceva mai mult decât niște proiecții geometrice ale altor structuri” (mesajele manuscrise – proiecții ale celor orale, tipăriturile – ale celor manuscrise), ele au început, curând, „să trăiască o viață independentă și s-au dezvoltat în structuri linguale de un tip aparte, cu problemele lor specifice”, în contemporaneitate pierzându-se însă tot mai mult specificitatea scriiturilor.

Lingvistul ceh admitea că cele trei funcții delimitate de K.Bühler (de expresie, de apel și de reprezentare) sunt proprii limbii scrise. Ultimele două sunt puse în acțiune în toate tipurile scrise, în schimb, tipăriturile nu pot deveni, prin mijloacele esențiale de care dispun, o manifestare a primei funcții (spre deosebire de manu-

scrise în care ea se poate realiza cu ajutorul mijloacelor primare de care dispune orice enunțare). La soarta ierarhiei celor trei nivele care constituie *actele de vorbire* (din teoriile lui J.L. Austin și J.R. Searle) în limbajul scris se va referi și P.Ricoeur: *actul locuționar* se exteriorizează în propoziție (care poate fi identificată și reidentificată ca atare), pe când *forța ilocuționară* și cea *perlocuționară* se fixează tot mai greu, îndeosebi cea din urmă, în enunțurile scrise, dar lucrul nu este cu neputință, cât timp cele trei acte de limbaj sunt codificate și grupate în *paradigme*.

13. P.Ricoeur a propus un model paradigmatic al textului, anume acțiunea semnificantă considerată ca text. Autorul pleacă de la patru distincții esențiale (deși nu chiar, inclusiv în argumentare, infailibile) între *langue* și *parole*: 1° *langue* este virtuală și în afara timpului; *parole* este mereu realizată în timp și în prezent; 2° *parole* este autoreferențială, pe când *langue* nu posedă subiect (întrebarea *cine vorbește?* nepunându-se la nivelul sistemului); 3° *langue* nu posedă univers, după cum nu cunoaște temporalitatea și subiectivitate, referința conținând aici exclusiv în interiorul sistemului, față de alte semne, pe când *parole* tratează mereu ceva din afară, pe care vrea să-l observe, să-l exprime, să-l reprezinte, deci ea realizează funcția simbolică a limbii; 4° *langue* este doar un factor care permite comunicarea, căreia îi pune la dispoziție coduri; în *parole (discours)* toate enunțurile sunt obiect de schimb prin prezența destinatarului.

Rezultă de aici câteva distincții esențiale între comunicarea orală și cea scrisă, după noi, indispensabile și pentru **lingvistica textului**: în discursul scris intenția mentală a autorului și semnificația verbală a textului se disociază, nu mai coincid ca în enunțul oral (totuși, relația *autor-text*, ultimul neputând fi înțeles fără cel dintâi, nu se lichidează, ci se lărgește și se complică); ceea ce textul spune acum înseamnă mai mult decât a vrut autorul să spună și fiecare exegeză își dezvoltă procedurile ei proprii în „înconjurarea” și „(re)interogarea” semnificației, care și-a rupt legăturile cu psihologia autorului; discursul scris nu poate fi „salvat” prin nici un proces de care se sprijină cel vorbit, ca să fie înțeles (mimică, gest, intonație); dacă referința în actul vorbit este *ostensivă* (dialogul se referă la *situația* comună interlocutorilor), nici textul scris nu există fără referință la univers, dar în acest caz „universul înseamnă ansamblul referințelor deschise de text”, acesta eliberându-și raportarea la restricțiile referinței ostensive (prin gest, prin deictice verbale sau extraverbale), după cum își eliberează semnificațiile de sub curatela intenției mentale, deschizând noi dimensiuni ale existenței noastre în lume. Numai scrierea, prin eliberarea nu numai de autor, ci și de restricțiile situației de dialog, dezvăluie destinația discursului de proiectare spre univers; fără această funcție referențială, textul ar rămâne doar un joc absurd al semnificațiilor. Așadar, semnificația discursului și-o câștigă prin *obiectivarea* pe calea scrisului, prin *text*, ale cărui trăsături principale sunt: a) permantizarea semnificației; b) separarea ei de intențiile mentale ale autorului; c) eliminarea deixis-urilor ostensive, deci spiritualizare și d) universalitatea beneficiarului.

14. Tot J.Vachek argumenta, judicios, că limba scrisă tinde spre claritatea și nonambiguitatea sistemului de semne, aceasta, pentru rapiditatea și exactitatea accesului la informația codificată. Așa se explică că unele limbi își bazează scrierea pe principiul morfologic (ceha, engleza și rusa, parțial și germana), altele merg pe linia corespondenței cât mai riguros posibile între grafeme (ca finlandeza ori sârbocroata), după cum foarte multe alte idiomuri recurg la blancuri.

Spațiul nu ne permite să corelăm cele două limbaje cu sfera *monologului* și a *dialogului*. Relevăm în final că, în virtutea producerii, structurării și funcționării, putem converti cele două limbaje, obținând doar *variante secundare*: oralizarea unui text scris ne va da un limbaj oral „secundar” și invers. Prin elementele necunoscute oralului, limbajul scris servește mai degrabă *expresiei intelectualului* decât *emotivului*. Lingvistica filologică (textologică) a furnizat numeroase concepte pentru lingvistica vorbirii (cf. *vorbire directă* etc.). oricum, însă nici una din teoriile textului, plasată exclusiv în sfera scrisului, nu se poate dispensa de exegezele comunicării orale.

Bibliografie:

1. Escarpit Robert. L'écrit et la communication. Ed.a II-a. - Paris, 1978.
2. Gal'Perin I.R. O ponjatii <<tekst>>/Voprosy jazykoznanija. - 1975. - Nr.5. - P.60-70.
3. Lal'ewicz J. Komunicacja językowa i literatura. - Wrocław, 1975.
4. Ricoeur Paul. The model of the Text: meaningful Action Considered as a Text (1973) / Trad.pol. // Pamiętnik Literacki. - LXXV. - 1984. - Z.2. - P.329-254.
5. Wachek J. K probleme pismennogo jazyka / Trad.din germ. // Pražskij lingvističeskij kružok. - Moscova, 1967, p.524-534.
6. Wald Henri. Puterea vorbirii. - București, 1981; Limbaj și valoare. - București, 1973; Introducere în teoria limbajului. - București, 1978.

Prezentat la 04.12.2008